

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы Отечественная история History of the Homeland

**Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2025. № 28 (1)**

РЕДАКЦИЯ

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Редакциялық алқа

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Абдырахманов Толобек Әбілұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Қырғыз Республикасы, Бішкек)

Апендиев Тимур Әкімханұлы – PhD докторы, доцент, жетекші ғылыми қызметкер, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Горшенина Светлана Михайловна – PhD, тарих ғылымдарының кандидаты; CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/ Sorbonne университетінің зерттеу бөлімінің директоры (Франция, Париж)

Исмағұлов Оразақ Исмағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің физикалық антропология зертханасының меңгерушісі (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Шиндзю Като – PhD (археология бойынша), Нарадағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара)

Бирсель Каракоч – Уппсала университетінің түркі тілдерінің профессоры (Швеция, Уппсала қ.)

Мионг Сун-ок – антропология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (Корея, Сеул)

Қозыбаева Махаббат Маликовна – PhD доктор; Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Моррисон Александр – PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Ұлыбритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – археология ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс университетінің «Биоархеология» ғылыми орталығының жетекшісі (Литва, Вильнюс)

Муминов Әшірбек Құрбанұлы – тарих ғылымдарының докторы, арабтанушы, профессор; ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Түркия, Стамбул)

Нұрсан Әлімбай – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Отеева Гүлфира Елубайқызы – тарих ғылымдарының докторы, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.)

Оутрам Алан – археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна – Солтүстіктің байырғы халықтарының мәселелері және гуманитарлық зерттеулер институтының этнологиялық зерттеулер орталығының жетекшісі (АН СР(Ы) ХР) (Ресей Федерациясы, Якутск қ.)

Рюосуке Оно – Васеда университетінің тереңдетілген гуманитарлық зерттеулер орталығының доценті (Жапония, Токио)

Сәбитов Жақсылық Мұратұлы – Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институтының директоры, PhD доктор (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Томохико Уяма – PhD докторы, Хоккайдо университетінің славян және еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония, Саппоро)

Финке Питер – PhD докторы, Цюрих университетінің Макс Планк институтының профессоры (Швейцария, Цюрих)

Шотанова Ғалия Айтжанқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Жауапты редактор

Абдулина Ақсұңқар Тұрсынқызы

Жауапты хатшы және редактор

Мырзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нұрлыбек Айдарбекұлы

Көбеев Рүстем Джаулыбайұлы

Техникалық көмек

Қонырбеков Медет Жаугаиштыұлы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

РЕДАКЦИЯ**Главный редактор**

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Члены редакционной коллегии

Абиля Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор (Республика Казахстан, г. Астана)

Абдырахманов Толобек Абилович – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР (Кыргызская Республика, г. Бишкек)

Апендиев Тимур Акимханович – PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Горшенина Светлана Михайловна – доктор PhD, кандидат исторических наук; директор по исследованиям CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Университет Сорбонны (Франция, г. Париж)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана)

Като Синдзи (Shinji Kato) – PhD (в области археологии), Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара)

Бирсель Каракоч, профессор турецких языков, Уппсальский университет (Швеция, г. Уппсала)

Мионг Сун-ок – доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, г. Сеул)

Козыбаева Махаббат Маликовна – доктор PhD; ведущий научный сотрудник Института культуры и духовного развития «Алаш» Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана)

Моррисон Александр – PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, (Литва, г. Вильнюс)

Муминов Аширбек Курбанович – доктор исторических наук, арабист, профессор; консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул)

Нурсан Алимбай – кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Отеева Гульфира Елубаевна – доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А.Х. Маргулана (Республика Казахстан, г. Павлодар)

Оутрам Алан – доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна, руководитель Центра этнологических исследований Института гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера (ИГИ АН РС(Я)) (Российская Федерация, г. Якутск)

Рюосуке Оно – доцент, Центр перспективных гуманитарных исследований, Университет Васеда (Япония, г. Токио)

Сабитов Жаксылык Муратович – директор Научного института изучения Улуса Джучи, доктор PhD (Республика Казахстан, г. Астана)

Томохико Уяма – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований университета Хоккайдо (Япония, г. Саппоро)

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, г. Цюрих)

Шотанова Галия Айтжановна – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Ответственный редактор

Абдулина Аксункар Турсуновна

Ответственный секретарь и редактор

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Научные редакторы:

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нурлыбек Айдарбекович

Кубеев Рустем Джаулыбайұлы

Техническое сопровождение

Коньирбеков Медет Жаугаитиевич

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Саня Жуматаевна

EDITORIAL TEAM**Editor-in-Chief**

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, general Director of Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editorial board members

- Abil Erkin Amanzholovich* – Doctor of Historical Sciences, Professor (Republic of Kazakhstan, Astana)
Abdyrakhmanov Tolobek Abilovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic (Kyrgyz Republic, Bishkek)
Apendiev Timur Akimkhanovich – PhD, associate professor, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Gorshenina Svetlana Mikhailovna – PhD, Candidate of Historical Sciences; Research Director of CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Sorbonne University (France, Paris)
Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Laboratory of Physical Anthropology of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana)
Shinji Kato – PhD (Archaeology), Nara National Research Institute for Cultural Properties (Japan, Nara)
Birsel Karakoch – Professor of Turkic Languages, Uppsala University (Sweden, Uppsala)
Myong Soon-ok – PhD (Anthropology), Associate Professor (Seoul, Korea)
Kozybaeva Makhabbat Malikovna – PhD; Leading Researcher, Institute of Culture and Spiritual Development «Alash» of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Republic of Kazakhstan, Astana)
Morrison Alexander – PhD, Professor, New College, Oxford (United Kingdom, Oxford)
Motuzaitė-Matuzevichute Gidrė – Doctor of Archaeology, Professor, Head of the Scientific Center «Bioarchaeology» of Vilnius University, (Lithuania, Vilnius)
Muminov Ashirbek Kurbanovich – Doctor of Historical Sciences, Arabist, Professor; Consultant to the Director General for Organizational Activities of the OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul)
Nursan Alimbay – Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Otepova Gulmira Elubayevna – Doctor of Historical Sciences, Professor at the A. Margulan Pavlodar Pedagogical University (Republic of Kazakhstan, Pavlodar)
Outram Alan – Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter)
Romanova Ekaterina Nazarovna – Head of the Center for Ethnological Research, Institute for Humanitarian Research and Problems of Indigenous Peoples of the North (IHR RAS (Yakutia)) (Russian Federation, Yakutsk)
Ryuosuke Ono – Associate Professor, Center for Advanced Humanitarian Studies, Waseda University (Japan, Tokyo)
Sabitov Zhaksylyk Muratovich – Director of the Scientific Institute for the Study of the Ulus of Jochi, PhD (Republic of Kazakhstan, Astana)
Tomohiko Uyama – PhD, Professor, Center for Slavic-Eurasian Studies, Hokkaido University (Japan, Sapporo)
Finke Peter – PhD, Professor, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland, Zurich)
Shotanova Galiya Aitzhanovna – Candidate of historical sciences, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editor-in-Chief

Abdulina Aksunkar Tursunovna

Responsible Secretary and Editor

Murzakhodjaev Kuanysh Madievich

Scientific Editors:

Kasymova Didar Beysengalieva
Chernienko Denis Arkadyevich
Dosymbetov Nurlybek Aidarbekovich
Kubeev Rustem Dzhaubayuly

Technical support

Konyrbekov Medet Zhaugashtievich
Zikirbaeva Venera Serikovna
Kopeeva Saniya Zhumataevna



Published in the Kazakhstan
Otan tarikhyy
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2025. Vol. 28. Is. 1. Pp. 124–138
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>



FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.31.

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_1_124-138

ОСМАН БИЛІГІНІҢ ТҮРКІСТАНДЫҚ ҚАЖЫЛАРҒА ҰСТАНҒАН САЯСАТЫ (XIX аяғы – XX ғғ. басы)

Нуржигит Момынбекович Абдукадыров,¹ Акнур Смаиловна Кобесова²

¹ Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан, Алматы қ.)

Ph.D. доцент

<https://orcid.org/0000-0002-6811-9871> E-mail: nurjigit.85.kanuni@mail.ru

² М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті (Тараз қ., Қазақстан)

Аға оқытушы

<https://orcid.org/0009-0007-8861-6633> Email: kobesovaa@bk.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Абдукадыров Н.М., Кобесова А.С., 2025

Аңдатпа. *Kіріспе.* Қазіргі кезде Қажылық тарихын зерттеу мәселесі отандық ғылымда жаңа және өзекті тақырыптардың қатарында саналады. Осындай тақырыптардың бірі Осман империясының әлем елдерінен келетін мұсылмандарға ұстанған саясатымен байланысты болды. Ғылыми мақалада, XIX ғ. соңғы ширегі мен XX ғ. басында Осман билігінің түркістандық қажыларға ұстанған саясаты қарастырылады. *Мақсаты мен міндеттері.* Зерттеу жұмысының мақсаты осман билігінің түркістандық және жалпы Орта Азиядан келген қажыларға қарым-қатынасын тарихи тұрғыдан зерттеу болып табылады. Сондай-ақ, мақалада қойылған ғылыми міндеттер Осман билігі тарапынан түркістандық қажыларға көрсеткен әлеуметтік көмегі мен рухани қолдауына ғылыми талдау жасаумен сипатталады. *Материалдар мен әдістер.* Ғылыми жұмыста тарих ғылымының қалыптасқан дәстүрлі әдістері мен принциптері негізге алынды. Зерттеу жұмысында архив материалдары, құжаттар жинақтары және қажылардың естеліктері мен осы іспеттес материалдар қолданысқа тартылды. *Нәтижелер.* Осман билігінің Орта Азия мұсылмандарына деген ыстық ықыласы мен жоғары құрметі әр түрлі факторлармен сипатталды. Осман империясының түркістандық қажыларға ұстанған саясаты мен мақсаты айқындалды. Анадолы мен Орта Азияның түркі-мұсылман халықтары арасында өзара ынтықмақтастықтың дамуында Қажылықтың рөліне баға берілді. *Қорытынды.* Ғылыми мақаланың зерттеу нәтижелері Түркістан өлкесі мен жалпы Орта Азиядан шыққан мұсылмандардың Қажылық сапары мен оған Осман мемлекетінің билігінің ықпалын тарихи тұрғыдан терең түсінуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: қажылық, ислам, Осман империясы, Түркістан, Орта Азия, халықаралық қатынастар, панисламизм.

Дәйексөз үшін: Абдукадыров Н.М., Кобесова А.С. Осман билігінің түркістандық қажыларға ұстанған саясаты (XIX ғ.аяғы – XX ғ.басы) // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 1. 124-138-бб. (қаз.).

DOI: [10.51943/2788-9718_2025_28_1_124-138](https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_1_124-138)

ПОЛИТИКА ОСМАНСКОЙ ВЛАСТИ В ОТНОШЕНИИ ТУРКЕСТАНСКИХ ПАЛОМНИКОВ (конец XIX - начало XX вв.)

Нуржигит Момынбекович Абдукадыров,¹ Акнур Смаиловна Кобесова²

¹ Казахский национальный университет имени аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан)

Ph.D. доцент

<https://orcid.org/0000-0002-6811-9871> E-mail: nurjigit.85.kanuni@mail.ru

² Таразский университет им. М.Х. Дулати (г. Тараз, Казахстан)

Ст.преподаватель

<https://orcid.org/0009-0007-8861-6633> Email: kobesovaa@bk.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Абдукадыров Н.М., Кобесова А.С. 2025

Аннотация. *Введение.* В настоящее время изучение истории хаджа считается одной из новых и актуальных тем в отечественной науке. Одна из таких тем была связана с политикой Османской империи в отношении мусульман со всего мира. В научной статье рассматривается политика османских властей в отношении туркестанских паломников в последней четверти XIX и начале XX века. *Цель и задачи.* Целью исследования является изучение исторического отношения османских властей к паломникам из Туркестана и Средней Азии. Также научные задачи, поставленные в статье, характеризуются анализом социальной помощи и духовной поддержки, оказываемой туркестанским паломникам османскими властями. *Материалы и методы.* Научная работа основывалась на устоявшихся традиционных методах и принципах исторической науки. В научной статье использованы архивные материалы, сборник документов, воспоминания паломников и тому подобные материалы. *Результаты.* Теплая привязанность и высокое уважение османских властей к мусульманам Средней Азии характеризовались различными факторами. Разъяснены политика и цели Османской власти в отношении туркестанских паломников. Оценена роль хаджа в развитии взаимопонимания между тюрко-мусульманскими народами Анатолии и Средней Азии. *Заключение.* Результаты исследования научной статьи дают глубокое историческое понимание паломничества-хаджа мусульман Туркестанского региона и Средней Азии и влияния на него Османской империи.

Ключевые слова: хадж, Османская империя, Туркестан, Средняя Азия, международные отношения, панисламизм.

Для цитирования: Абдукадыров Н.М., Кобесова А.С. Политика османской власти в отношении туркестанских паломников (конец XIX в. - начало XX в.) // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 1. С. 124-138. (на каз.). DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_1_124-138

OTTOMAN POLICY TOWARDS TURKESTAN PILGRIMS (LATE 19TH CENTURY - EARLY 20TH CENTURY)

Nurzhigit M. Abdukadyrov ¹, Aknur S. Kobesova ²

¹ Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

Ph.D, ass.prof.

<https://orcid.org/0000-0002-6811-9871>. E-mail: nurjigit.85.kanuni@mail.ru

² Taraz University M.Kh. Dulati (Taraz, Kazakhstan)

Senior Lecturer

<https://orcid.org/0009-0007-8861-6633> Email: kobesovaa@bk.ru

© Valikhanov IHE, 2025

© Abdukadyrov N.M., Kobesova A.S. 2025

Abstract. Introduction. Currently, the study of the history of the Hajj is considered one of the new and relevant topics in Russian science. One of these topics was related to the policy of the Ottoman Empire towards Muslims from all over the world. The scientific article examines the policy of the Ottoman authorities towards Turkestan pilgrims in the last quarter of the 19th and early 20th centuries. **Purpose and objectives.** The purpose of the study is to research the historical attitude of the Ottoman authorities towards pilgrims from Turkestan and Central Asia. Also, the scientific objectives set in the article are characterized by a scientific analysis of social assistance and spiritual support provided to Turkestan pilgrims by the Ottoman authorities. **Materials and methods.** The scientific work was based on established traditional methods and principles of historical science. The scientific article uses archival materials, a collection of documents, memoirs of pilgrims and similar materials. **Results.** The warm affection and high respect of the Ottoman authorities for the Muslims of Central Asia were characterized by various factors. The policy and goals of the Ottoman government towards Turkestan pilgrims are explained. The role of Hajj in the development of mutual understanding between the Turkic-Muslim peoples of Anatolia and Central Asia is assessed. **Conclusion.** The results of the research of the scientific article provide a deep historical understanding of the Hajj pilgrimage of Muslims of the Turkestan region and Central Asia and the influence of the Ottoman Empire on it.

Key words. Hajj, Islam, Ottoman Empire, Turkestan, Central Asia, International relations, Pan-Islamism.

For citation: Abdukadyrov N.M., Kobesova A.S. Ottoman policy towards Turkestan pilgrims (late 19th century - early 20th century) // Otan tarihy. 2025. Vol. 28. № 1. Pp. 124-138. (In Kaz.).

DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_1_124-138

Қысқашы. Ислам дінінде бес парыздың бірі болған Қажылық сапары қай кезеңде де Орта Азия мұсылмандарының басты діни міндеті саналды. Қасиетті Меккеге аттанатын қажылық жолдардың үлкен, бөлігін өз бақылауында ұстаған Осман империясы бұл кезде қажылардың келуіне ерекше ықылас танытты. XIX ғасырдың соңғы ширегі мен XX ғасырдың басы Осман мемлекеті мен Орта Азиядағы түркі-мұсылман халықтарының арасындағы байланыстардың негізгі бір кезеңі саналды. Тілі мен діні, мәдениеті мен дәстүрі бір болған халықтардың бұл кезеңдегі өзара ынтымақтастығының негізгі бір бағыты – Қажылық болды. Қажылық сапарда Осман билігі түркістандық мұсылмандарға ерекше жылы көзқарас танытып, бұл жағдай Орта Азия мен Анадолы халықтарын жақындата түсті.

Қажылық мұсылмандық міндет болып, бұл туралы зерттеу жұмыстары негізінен дінтанушылар мен дін саласының мамандарының назарын аударып келді. Соңғы жылдары Қажылық сапардың тек діни ғана емес, сонымен қатар басқа да қырлары мен мазмұны ашылып, бұл тақырыптың зерттеу қажеттілігі арта түсті. Зерттеуді қажет ететін Қажылықтың мазмұны ол халықаралық ынтымақтастық пен өзара қарым-қатынастар тарихы мен түркі-мұсылман халықтарының жақындығы болды. Қазіргі кезде шетелдік және отандық ғылымда Қажылық сапарының тарихы әр түрлі қырынан көрсетіліп келеді. Сонымен бірге, XIX ғ. аяғы мен XX ғ. басында Ресей империясының құрамында болған Орта Азияның түркі-мұсылман халықтарынан жыл сайын Қажылық сапарға аттануын тарихи тұрғыдан зерттеу ғалымдардың назарын өзіне аудара бастады. Себебі, Қажылық мәселелерін кеңестік ғылымда көтеріге мүмкін болмады. Ал, тәуелсіздік жылдарынан бастап, ол діни тақырыптардың аясында қарастырылды. Ендігі кезекте, осы бір рухани тақырыптың саяси және тарихи астарының болуы мәселені тарихи аспектіде зерттеу қажеттігін көрсетіп отыр.

Түрік сұлтандарының түркістандық қажыларға деген көзқарасы мен ұстанымдары әрқашан оң болды және қажыларға ерекше құрмет көрсетті. Қажылыққа келген түркістандық мұсылмандар мен осман билігі арасындағы саяси және әлеуметтік байланыстар дамыды. Мұндай ұстанымдар мен көзқарастардан туған өзара қарым-қатынастар тарихы да зерттеуді қажет ететіні даусыз. Атап отырғанымыздай, Қажылықты зерттеудің сан түрлі аспектілері бар. Соның бір бағыты ретінде Қажылықтың халықтар арасында саяси және әлеуметтік байланыстардағы ролін зерттеумен көрсетуге болады.

Түріктердің түркістандық, яғни ортазиялық қажыларды қолдауы ерте кезден басталған және ол осы кезеңде де жалғасты. Осман билігі Орта Азияны әрқашан «Түркістан» деп атап ол географиялық және саяси-әкімшілік тұрғысынан да солай аталған. Ал, Ресейде жүргізілген реформалар бойынша Орта Азия аумағында Дала және Түркістан генерал-губернаторлықтары құрылған еді және онда Хиуа мен Бұхара сияқты протекторат хандықтар болды. Дегенмен түркиялық және шетелдік зерттеушілер Орта Азияны өз ғылыми зерттеулерінде әлі де «Түркістан» деп жалпылама көрсетіп жүр. Қарастырылып отырған зерттеу жұмысында да Түркістан мен Орта Азия ұғымдарын кей жағдайда жалпы бірге көрсету басшылыққа алынды.

Материалдар мен әдістер. Зерттеу тақырыбының методологиялық негізін айқындауда қазіргі кезеңде отандық және шетелдік ғылымда қалыптасқан заманауи методология мен ғылыми әдістер негізге алынды. Заманауи методологияға негізделген әдістер мен принциптер және жаңарған теориялар мен ұстанымдар басты назарда болды. Атап айтқанда, қазіргі тарих ғылымында дүниежүзілік тарихты зерттеудің макро және микротарих сияқты жаңашыл бағыты мен дәстүрлі емес тәсілдер қажылардың әлеуметтік өмірі мен олардың Осман империясының аумағындағы жағдайын суреттеуге көмектеседі. Қажылықта әлеуметтік алмасу немесе тұлғааралық әрекеттестіктерді көрсетуде микротарихтың теориясы мен әдістеріне сүйенеді. Сондай-ақ, Қажылық тақырыбы әлеуметтік және мәдени тарихпен байланысты болғандықтан пәнаралық ғылымдардың қазіргі теорияларын басшылыққа алуға болады. Мысалы, Коллингвуд бастаған ғалымдардың теориялы аясында жеке адамдардың, яғни қажылардың іс-әрекеттерін айқындауға болады (Collingwood, 1999).

Зерттеу тақырыбы шетелдік тарихпен байланысты болғандықтан, онда түркиялық және шетелдік зерттеушілердің теориялары мен тұжырымдарына назар аударылды. Солардың бірі ретінде Айлин Кейн және басқа да ғалымдардың тұжырымдамалары талдауға түсті (Eileen, 2015:15-20). Олардың пікірінше, Осман мемлекетінде ортаазиялық қажыларды тарту мен оларға қолдау көрсетуде діни идеология және мәдениет теория ретінде қарастырылған. Қарастырылып отырған ғылыми жұмыстың теориялық-методологиялық негізі ретінде Қажылықтың мән-мазмұны әр қырынан зерттеуі, сондай-ақ оның тілі мен діні, руханияты мен мәдениеті жақын болған халықтардың арасында тұрақты қарым-қатынастың орнауы мен осман билігінің түркістандық мұсылмандарға көзқарасы мен ұстанымдары таңдап алынды.

Тақырыпты зерттеуде Түркия Республикасының Президенті жанындағы Мемлекеттік архивтер басқармасына қарасты Османлы архивінің материалдары пайдаланылды (BOA, HR. SYS). Келесі кезекте, осы Османлы архивінің материалдары негізінде жинақталған құжаттар жинақтары қолданылды. Оның ең негізгісі Осман мемлекеті мен Түркістан арасындағы байланыстарға арнаған құжаттар жинағы болып табылады (Osmanlı Belgelerinde. Cilt 1-2.). Олардың деректік құндылығы әртүрлі және олардың әрқайсысы қажылық мәселесінде белгілі бір дәрежеде айтарлықтай жан-жақты қарауға мүмкіндік берді. Бұдан тыс, түркістандық мұсылмандардың Қажылық сапары мен «киелі жерлерге» зиярат етуі туралы деректік материалдар қатарында империялық кезеңдегі Түркістанның мерзімді басылымдары ерекше материалдық құндылыққа ие (Туркестанские ведомости. 1894). Мерзімді басылымдар мұсылмандардың діни жағдайы туралы мәлімет береді.

Талқылау. Зерттеу тақырыбы отандық ғылымда аз зерттелген тақырыптар қатарынан орын алады. Зерттеу объектісіне қатысты ғылыми мәселелер бойынша шетелдік ғалымдардың зерттеулерінде қарастырылды. Түркістандық қажылар мен оларға түріктердің ықпалы туралы мәселелер түркиялық тарихшылардың еңбектерінде талқыға түскен. Атап айтқанда Мехмет Алпаргу, Юсуф Сарынай және басқа да тарихшылардың еңбектерінің ғылыми мазмұны Орта Азиялық қажыларға қатысты Осман империясының саясаты туралы мәліметтер қарастырылған. Юсуф Сарынайдың айтуынша саяси үзілістерге қарамастан, Осман империясы мен Түркістан аймағы арасындағы қарым-қатынастар мәдени және діни байланыстар мен тарихи жағдайларға байланысты жалғасты (Sarınay, 2019: 5-10). Мехмет Алпаргу түркістандық қажылар мен осман билігі қарым-қатынастарының маңызды көрсеткіші Түркістан өлкесінен қажылыққа барған мұсылмандардың Халифаттың орталығы Ыстамбұлда аялдап және сол жолмен жүруінде өзара байланыстардың орын алғанын көрсетеді (Alpargu, Yazıcı, 2014: 410-415).

Қажылық әлемдік тарихтағы құбылыс ретінде, оның дәстүрлері мен аймақтық алуан түрлілігі, мемлекетпен байланысы туралы ресейлік зерттеушілер ғылыми жұмыстар жүргізгенін көрсетуге болады. Зерттеу тақырыбына тікелей қатысты зерттеушілердің еңбектерінде ғылыми тақырыпқа негізделген мәліметтер мен тұжырымдар берілген. Олар көбінесе империялық факторды басшылыққа алады. Түркістандағы мұсылмандардың қажылықтары дамыған халықаралық жағдайды қалпына келтіруге мүмкіндік беретіні туралы мәселелер тарихшы В.П. Литвиновтің еңбектерінде кездеседі (Литвинов, 2006:10-15).

Сондай-ақ, қажылық мәселесінде Д.Ю. Араповтың ғылыми зерттеулері (Арапов, 1999: 3-10), мен Түркістан тарихы бойынша маман С.Абашин сынды тарихшылар қалам тартты (Абашин, 2003:5-9). Орта Азиядан келген мұсылмандардың қажылық мәселелеріне қызығушылық танытқан ресейлік ғалымдар А.Д. Васильев, Ю.Н. Гусева қажылық мәселелерін зерттеу ғылымда ең аз қарастырылған мәселелердің бірі деп есептейді (Васильев, 2020: 215-220). Аталған ғалымдар өз зерттеулерінде

түркістандық қажылардың Ыстамбұл арқылы қажылыққа аттануы мен оларға деген осман билігінің саясаты туралы мәселелер бойынша жаңа тұжырымдар жасаған (Гусева, 2013:123-125).

Нәтижелер. *Осман мемлекетінде түркістандық қажыларды әлеуметтік қолдау.* Жаңа замандағы Қажылық процестер Орта ғасырларда басталған Қажылық парызды орындаудың заңды жалғасы іспеттес болды. Сан ғасырлар бойына Исламның Қасиетті орны Меккеге Қажылық сапарға аттану Осман мемлекетінің ішкі-сыртқы саясатына ықпал етті. Осман империясының құрамында болып, Ислам әлемінің рухани орталығы саналған Қасиетті орындарға Қажылық парызын өтеу мақсатында Орта Азиядан келетін мұсылмандардың саны XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап арта түсті. Осман билігі әдетінше түркістандық қажыларға «Атажұрттан» келген қонақтар ретінде жағдай жасады.

XIX ғасырда Осман империясының сұлтандары мұсылман халықтарының діни бірлігіне назар аударды. Мұндай саясат негізінен Танзимат реформаларының екінші кезеңінен, яғни Қырым соғысы аяқталғаннан кейінгі кезде күшейді деуге болады. Ғасырлар бойына Ислам дінінің халифтері болып келген түрік сұлтандары Осман империясының құрамында болған арабтар мен Балқандағы мұсылмандардан бөлек Орта Азия, Шығыста Ауғанстан, Шығыс Түркістан, Үндістан және Иран елдеріндегі мұсылмандарға жылы көзқараспен қарап, оларды өз жанына тартып отырды. Осының негізінде Ислам діні аясында түрік сұлтандары мұсылман әлемімен жаңа қарым-қатынастар орнатты. Ислам елдерінің басын біріктірген түрік сұлтандарының мақсаты бірінші кезекте мұсылман халықтарының арасында өзара ынтымақтастықты арттырып, сонымен бірге олардың бір-біріне саяси, әлеуметтік және мәдени қолдау көрсетуін қамтамасыз ету болды (Васильев, 2020: 218-220).

Тарихи шегініс жасасақ, Осман империясының әкімшілігі Орта Азиядан келетін қажыларға әрқашан оң көзқараста болған. Қажылардың жол-жөнекей кездесуі мүмкін болған барлық кедергілерге түріктер көмектесуге тырысып отырған. Бұл көбінесе сапарын Ыстамбұл арқылы жасаған қажылар үшін тиімді болды. Түркістандықтар қажылық сапарын Ыстамбұл арқылы өтеуге тырысып, түрлі қиындықтар мен қауіп-қатерге төтеп берді. Олар Ыстамбұлға келгенде әдетте шатыр тігіп, осман билігі оларға тынығатын арнайы тегін орын берген. Мұндай орындар Ыстамбұлдың Эюб Сұлтан аймағынан берілген. Сондай қажылық маусымының бірінде сұлтан III Мұстафа (1757-1774 жылдары билік құрған) бетперде киіп саяхаттап жүріп Түркістаннан келген қажылардың шатырларына барады, олардың көпшілігі өзбектер, басында накшбанди шейхтары болды (Erşahin, 1999: 233). Халифа-сұлтанның келуіне дән риза болған қажылар өздерінің дәстүрлі қонақжайлықтарын көрсетіп, сұлтанды қарсы алды. Сұлтан бұл ықылас пен құрметке қатты тәнті болып, Түркістаннан келген қажылар келген-кеткен кезде қонатын үй салуға уәде берді. 1757 жылы «Өзбек теккесі» деп аталатын ғимараттың құрылысы аяқталып, оның басшысы болып өзбек текті накшбанди шейхы тағайындалды. Теккелер қажыларға қызмет атқаратын тынығатын орын болып саналды. Сонымен қатар, Өзбек теккесінен бөлек Бұхара теккесі салынып жұмыс істеді. Өзбек теккесінде тұрғандардың көпшілігі Ташкент, Қоқан, Самарқан, Бұхара, Қашғар, Маргилан, Әндіжан, Ферғана және Ош қалаларынан келген. Бұл мәліметтер қажылыққа барушылардың басым бөлігінің аталған жылдарда осы қалалардан келгенін көрсетеді (Smith, 1980:130-132).

Мәселен, Осман империясының сұлтаны Абдулазиз (1861-1876 жж.) таққа отырған кезден бастап Түркістаннан Осман еліне келген молдалар мен зиялы азаматтарға барынша қолдау көрсету қажеттігін кеңінен насихаттап отырған. Мұндағы басты мақсат, Орта Азиядағы түркі-мұсылман халықтарымен жақын болу, олармен байланысты мүмкіндігінше нығайту және сол арқылы тұрақты байланысты орнату болды. Аталған дәстүрді Абдулазиз сұлтанның кейін таққа отырған II Абдулхамит сұлтан да жалғастырды. Сұлтан және халиф II Абдулхамит (1876-1909 жж.) осман үкіметіне (Порта) Орта Азия мен Ресейден келген қажыларға ыстық ықылас пен бауырмалдық ілтипат көрсетуді тапсырды. Осының негізінде түріктер түркістандық қажыларға мейлінше қолдау көрсетіп, қонақүйлерден орын беріп, қамқорлық танытты, қажылардың ризашылығын алды (Şakir, 2009:15-22).

Зерттеу тақырыбының хронологиясы көрсетіп тұрғандай, XIX ғасырдың соңғы ширегі Осман империясы мен Орта Азияның түркі-мұсылман халықтарын жақындастырған кезең болып, ол 1877-1878 жылдары болған орыс-түрік соғысынан кейін күшейді деуге болады. 1877-1878 жж. орыс-түрік соғысына байланысты Ресей билігі тарапынан қажыларға әр түрлі қысым көрсетілді. Мұнда тек соғыс кезінде емес, тіпті бұдан кейін де Қажылардың сыртқа шыға алмайтын жағдай орын алады деп көрсетілді. Бұл туралы Ресейдің Қазан, Орынбор, Ташкент және басқа да қалалардағы мұсылмандардан шағым түсірілді. Петербургтегі осман елшілігі бұл бойынша хабарлама таратты (BOA, HR. SYS, 4/32).

Соғыс аяқталған соң осман билігі келісімшарттарда ресейлік мұсылмандардың да мүддесіне қатысты пікірлер айтып, ол бойынша Қажылыққа рұқсат етілді.

Панисламизмнің басты дәріптеушісі саналған сұлтан II Абдулхамит өзін Ислам әлемінің халифі ретінде сақтай отырып, барлық мұсылмандарды одан сайын жақындастыра түсті. Осман сұлтаны Ислам дінінің жанашыры болып қана қоймастан, әлемнің әр бұрышынан келетін мұсылмандарға көмек көрсетуші ретінде танылды. Ол бойынша жол білмегенге жол көрсету, түрлі қиындықтардың алдын алу, қажылықта қаржылай қиындыққа ұшыраған қажыларға көмектесу және осы секілді жағдайлардың алдын алуды басшылықта ұстады. Сұлтан II Абдулхамиттің қажыларға көрсеткен мұндай қолдауы мен көмегі туралы сол заманда Хижазда болып, сұлтанның қажыларға көмегін көзімен көрген Шакир бейдің естеліктері өте құнды саналады. (Sarıyıldız, 2009:54-64).

1877-1878 жылғы орыс-түрік соғысы аяқталған соң, Ресей мен Осман мемлекеті арасындағы саяси жағдай реттелген соң XIX ғасырдың 70-80 жылдарынан бастап қажылардың келуі саны жағынан еселеп артты деуге болады. Бұған бірінші кезекте Орта Азияда халықтың рухани санасының жаңғыруы мен қажылыққа баруға деген әлеуметтік мүмкіндіктің артуы себеп болған болса, екіншіден Осман империясы мен Ресей арасындағы саяси, әлеуметтік байланыстардың жақсаруы септігін тигізді. Ең маңыздысы – Ресей билігі XIX ғасырдың 80-жылдарынан бастап қажылыққа баруға ниет еткен мұсылмандарға кедергі келтірмей, керісінше жағдай жасады. Соның негізінде жыл санап қажылардың саны артты. Бұл әсіресе XX ғасырдың алғашқы онжылдығында анық байқалды. Тек ауру-сырқау мен вирустардың таралуы және тыңшылар мен көтеріліс жағдайлары орын алған кездері ғана белгілі бір уақытқа тыйым салынды (Ахмадуллин, 2023:18-19).

Айта кететін маңызды жәйттердің бірі, бұл кезде жыл сайын барып отырған қажылардың санын нақты анықтау қиын болды. Себебі, Дала өлкесі мен Түркістаннан барған қажылардың аймақтар бойынша шыққан қажылардың саны нақты белгісіз. Орта Азияның әр аймағынан барған қажылардың саны әр түрлі болы. Қажылардың қатары XIX ғ. 90-жылдары көп болды. Бұл кезеңде олардың дені Түркістан өлкесінен барды. Шамамен Түркістан өлкесінің өзінен қажылыққа жыл сайын бес-алты мыңнан астам адам барып отырған. Қажылыққа баратын адамдардың санының артуы Түркістанда діни жағдайдың дамуы мен Исламды терең ұстанушылардың қатарының көбеюімен байланысты болды (Туркестанские, 1894. 13 с.).

Осман мемлекетінің түркістандық қажыларға қатысты саясатының ең негізгі бағыты ол жоғарыда аталғандай әлеуметтік жағдаймен, дәлірек айтқанда қаржылай қолдаумен байланысты болды. Бір айта кетерлігі Түркістаннан барған қажылар арасынан Қажылық сапарға шығуда тек жолға жетерлік қаражат алып, әр түрлі транспорт түрлерін қолданды. Тамақ, жатын орын сияқты шығындарды қажылар көбінесе есепке алмады. Бұл жағдай айдалада бір дәруіштің өмірі сияқты жағдайды көзге елестетті. Әрине, осы тұста қажылардың жолында әр түрлі әлеуметтік факторлардың орын алғанын атап өткен орынды.

Осман империясының аумағында болған түркістандық қажыларға осман билігі тарапынан тек моральдық, әкімшілік тарапынан емес, сонымен қаржылай, әлеуметтік көмек көрсетті. Бұл туралы XIX ғасырдың соңғы ширегі мен XX ғасырдың басында түркістандық қажыларға қатысты материалдар дәделдейді. Мысалы, 1977 жылы Османлы жеріне қажылық парызын өтеу үшін келіп, алайда жокшылықтан айдалада қалып қойған Бұхара мен Қытайдан келген қажыларға Одесса жолымен Жидда жеткізу үшін қаржылай көмек көрсетілді. Осы сияқты жол-жөнекей әр түрлі жағдайларға байланысты жолда қалып қойған қажыларға отыз мың куруш қаражат бөлінді (BOA, MV, 163/36).

Уақыт өте Түркістанда діни фанатизмнің күшеюі мұсылмандардың арасында Қажылыққа бару қажылардың санын арттырды. Орта Азияда Түркістан өлкесінен, Бұхара мен Хиуадан қажылыққа әйелдер мен жас балалар баратын болды. Сонымен қатар, Қажылардың қатарының артуына XX ғасырдың басында теміржол және су жолдары арқылы қатынаудың дамуы ықпал етті. Алайда, көліктің дамуы жол жүруді оңайлатқанымен ол үлкен қаражатты талап етті. Мысалы, көптеген түркістандық қажылар әйелдері мен балаларымен қажылыққа барды. Әсіресе әйелдер мен жас балалардың кемедегі жағдайы қиындау болды, өйткені көлік түрлеріне көп адам сыймады. Мұның барлығы үлкен ауыртпалықтар тудырды (Seyfettin, 1999:239).

Атап отырғанымыздай, қажылардың сапары мен Қажылық жолдағы ауыртпалықтары туралы сапарды өз көзімен көрген қажылардың мәліметтерне сүйене отырып талдаған орынды. Түркістандық қажылардың жолда үлкен қиындықтарға тап болғаны туралы түркістандық жәдитшілердің ірі өкілі Махмұтқожа Бехбудийдің естеліктерінен көруге болады. 1899 жылы 25 жасында Бехбуди қасиетті жерлерге алғашқы қажылығын жасады. Қажылық кезінде ол көп жағдайды көзімен көрді және түсінді.

Бехбудийдің сөзінше Қажылықтың сапар кезіндегі жазбаларынан түсінгеніміз, «Қажылар қалтасында көп қаражаты болмағандықтан тойып тамақ іше алмайды. Карантин кезінде өзін кедей етіп көрсетеді». Бехбудийдің естеліктерінде түркістандық қажылар қиын жағдайға душар болғаны айтылады. Оның айтуынша әсіресе әйелдердің қажылық сапары қиынырақ болды (Алимова, Рашидова, 1998:6-8).

Бұрынғы керуен сапарларында белгілі бір жерлерде дәстүрлі орналастыру орындары мен қауіпсіздік жүйелері болған. Теміржол көлігінде мындаған қажылар пойыздарға уақытында отыру үшін сыйымдылығы жеткіліксіз болып саналатын станцияларға жиналды. Мұнда қажылардың өміріне қауіп төндіретін денсаулық пен қауіпсіздік мәселелері туындады. Қажылардың көбі халық арасында тазалыққа жете мән бере алмағандықтан ауырып, көбінің ақшасы ұрланған. Мұндай жағдайға тап болған қажылар Хиджазға немесе Ыстамбұлға жеткенде қайыр сұрауға немесе Ресей консулдықтарына жүгінуге мәжбүр болды. Егер жағдайы қиын болса, Османлы мемлекетінің билігіне жүгініп, көмек алатын болды (Абашин, 2016: 368-370).

Сонымен қатар, осман билігі Орта Азиядан келетін билеушілер мен мәртебелі қонақтарды да күтіп алу мен олардың қажылық зияратын өтуіне жағдай жасады. Солардың бірі 1887 жылы қажылық парызын өтеу ниетімен Осман империясына келген Хиуа билеушісінің елшісі болған Иса Тұра хан осында болған кезінде оған лайықты құрмет көрсетіліп, ол жоғары мәртебелі мемлекет мейман ретінде қабылданды. Барлық діни рәсімдер орындалған соң сұлтанның қолымен белгіленген Құран Кәрімнің бір нұсқасы берілді. Зиярат кезінде тиісті міндеттер мен рәсімдер орындалып біткен соң, Мысырға бару жоспарланды және онда үлкен қошеметке ие болды. Сондай-ақ Каирге әкелініп, мұндағы қасиетті жерлерді зиярат етіп, өзінің жақтастарымен бірге қонақ болатын арнайы зал әзірледі. Ол да шапағат ету рәсімін орындағаннан кейін, Мысыр Хидиві (Мысыр провинциясының билеушісі) тарапынан да оған ерекше құрмет көрсетілді (Osmanlı Belgelerinde I cilt, 2011: 293-294).

Қажылардың Осман мемлекетіне баруы мен Ыстамбұлда тұрақтауы көбінесе түріктер үшін тиімді бола түсті. Себебі, түріктер түркістандық мұсылмандармен барынша жақын болудың қажеттігін және болашақта оның маңызды болатынын алға тартты. Осы тұста айта кетерлігі, түркістандықтар мен түрік билігі арасындағы байланыстар мен аймақ халықтарының арасындағы көзқарастар өте жақын болған. Қажылық түркістандықтар үшін Ташкент пен Ферғананы айтпағанда бұхаралықтар, қокандықтар және хиуалықтар болып бұрынғы үш ортаазиялық хандықтың кезінде қызу жүргізілген байланыстың жалғасы секілді болды.

Өз кезегінде, Осман билігі тарапынан қолдау көрген түркістандық қажылардың қатарында ұзақ уақытқа Осман империясының аумағында қалып, осы елде ұзақ уақыт тұрақтауға мүмкіндік алған азаматтар болды. Мысалы, 1904 жылы Бұхарадан Қажылыққа келген Мұхаммед Омар мен оның серігі Мирза Рахим және олардың он шақты достары алдымен қажылық парызын өтеу үшін Хижазға барып, кейін осында ұзақ уақыт тұрақтауға тілек білдірген. Аталған азаматтардың өтініші бойынша олардың Османлы азаматтығын алғысы келетіні айтылған. Осман билігі тарапынан Ресей азаматы болған Мұхаммед Омар мен Мирза Рахим және олардың жақтастарына Османлы азаматтығын алуға рұқсат етілді (Osmanlı Belgelerinde II cilt, 2011: 159-160). Сонымен бірге олардың Хижазға жол шығындары өтелді және сонда қоныстандырылды. Бұл қажылардың қайтып оралуына рұқсат етілмегендіктен, олардан қайтып оралған кезде Османлы елінде қалаған жерлеріне орналасуларын сұрап, Сыртқы істер және Ішкі істер министрліктерінен нұсқаулық хат жіберілді. Меккеден қажылық парызын өтеп, Ыстамбұлға оралған Мырза Рахимнің тоғыз адамнан тұратын отбасымен Бурсада тұруы туралы өтініші билік тарапынан (Meclis-i Vâlâ) қаралып, бұл тоғыз адам Османлы мемлекетінің азаматтары ретінде қабылданды және Османлы куәліктері берілді (Osmanlı Belgelerinde II cilt, 2011: 162-163).

Осман билігі тарапынан түркістандық қажыларға әлеуметтік және қаржылай қолдау немесе көмек көрсету фактілері өте көп кездесті деуге болады. Бұларды жеке-жеке санап көрсету мүмкін емес. Бұл туралы түрік тарихшылары Осман империясы мен Ресей арасындағы саяси факторларға байланысты Түркістаннан келетін қажылардың жол қауіпсіздігін қамтамасыз етуді (Sarınay, 2019: 5-15) және олардың Ыстамбұлда тұруы мен қажылық кезіндегі қажетті қаржылық шығындарын жабуды мемлекеттік саясатқа айналдырды. Себебі, ресейлік мұсылмандардың қажылыққа келуінде әлеуметтік мәселелер жиі туындап отыратын болған. Дегенмен, XIX ғ. 90-жылдары Түркістан мұсылмандары арасында діни бірлік пен Исламды терең игеру жағдайы орын алғандықтан, билік тиісті шараларды қабылдауды күшейткен (Туркестанские, 1894. 14 с.).

Қасиетті Меккеге зияратқа келген түркістандық мұсылмандардың ең басты мәселесі ол жеке бастың қауіпсіздігі, қарақшыларға алданып қалмау, сан түрлі аурулар мен індеттер және осы секілді мәселелер болды. Осман билігі қажылардың денсаулығын қорғауға күш салып, оларды материалдық

жағынан қолдауды да ұмытпады. Қажылықты ұйымдастыру туралы Құрбан айт мерекесіне бір жарым ай қалғанда хабарланды. Қажылардың қауіпсіздігі туралы қазақстандық қажылардың мәліметтерінде де кездеседі. Онда барлық жерден келген мұсылман қажыларды кез келген бәле-жаладан, зорлық-зомбылық пен қысым көрсетуден қорғалатыны және оның тек Рахман сақшы халиф (Ұлы мәртебелі Сұлтан) атымен кепілдік берілетіні айтылған (Қазақстандағы ислам, 2009:309-311).

Осман империясының ең жоғарғы мемлекеттік мекемесі қабылдаған шаралар осы киелі елге шариятпен белгіленген қажылық парызын өтеу үшін белгіленіп, оның мақсаты басқа да аймақтардан және Орта Азиядан келетін қажылардың қауіпсіздігі болды. Расында да осман билігі барлық жағдайды бақылауға алды. Түрік билігі қажылардың өз аумағы арқылы өтуіне ешқандай кедергі жасамады, керісінше, кейбір жағдайларда олар үшін, атап айтқанда, арзанырақ, тіпті тегін тасымалдау, моральдық қолдау көрсету арқылы қамқорлық көрсетті.

Қажылар арасында, қоғамда ресейлік мұсылмандарға тек осман билігі қолдау көрсететіні және оның басты себебі, оларға Ресей билігі тарапынан ешбір қолдау көрсетілмейтіні айтылған. Мысалы, Мекке мен Хижазда Үндістан қажыларын британ консулдары, африкандық қажыларды француз консулдары қарсы алып, олардың тыныштығы мен әлеуметтік жағдайын қамтамасыз ететін болған. Ал, Ресей билігі Хижазда өз консулдығын 1891 жылы ашты. 1891 жылы Ресей консулдығы ашылғанға дейін түркістандық қажылар өз еркімен қалып отырды және тек түрік билігінің ықыласы мен қорғанысына сене алды. Осман билігінің қолдауына үйренген түркістандық мұсылмандар осман сұлтанының жақсылығын өте жиі дәріптейтін болды. Сұлтанның есімі мен оның жомарттығын айту Ресей билігіне ұнамады. Сондықтан, бұл жағдай тез арада Хижазда ресейлік өкілдіктің ашылуына түрткі болған еді (Байдакова, 2006: 404).

Осылайша, Осман империясы аталған кезеңде қажылыққа барған түркістандық қажылардың саяси, әлеуметтік тұрғыдан толық қолдауға тырысып отырды. Айта кетерлік ең маңызды жәйттердің бірі, Қажылық үдерісіндегі Осман билігінің түркістандық қажыларды қолдау мен оларға қажетті жағдайда көмек көрсетуде өзіндік мақсаты мен мүддесі болды. XIX ғасырдың соңғы ширегі мен I Дүниежүзілік соғыс жылдарына дейінгі кезеңде Осман билігінің мақсаты мен мүддесіне сай жасалған мұндай жұмыстарға және Қажылық кезінде болып өткен процесті ғылыми талдаудың нәтижесінде бірнеше факторлар бойынша қорытынды шығаруға болады. Олар:

1. Осман империясы өзінің империялық қуатын көрсете отырып, өзімен жақын болған халықтарға өзін Ислам әлемінің лидері екенін көрсете алды. Түркістандық мұсылман халықтарына барынша қолдау көрсете алатын негізгі орталық ретінде сипаттай алды.

2. Анадолы түріктері мен Орта Азия түркі халықтарының бірнеше ғасыр бойына ажырап қалған мәдени-рухани байланыстарын қайта жаңғыртты. Орта Азия халықтары өзінің Осман билігін түркі-мұсылман халықтарының жанашыры ретінде тани алды.

3. Панисламизм идеологиясының аясында түркістандық мұсылмандарды түріктермен барынша жақындаса түсті. Дала өлкесі мен Түркістаннан Осман империясына оқуға немесе діни білім алуға барғысы келетін азаматтардың қатары көбейді.

4. Осман билігі Қажылыққа келген Орта Азияның мұсылмандарына әлеуметтік қолдау көрсете отырып, оларды әр түрлі саяси мақсаттарда (тыңшылық, барлау т.б.) пайдаланды. Негізгі әрекеттер Ресей билігіне қарсы бағытталды.

5. Қажылардың санын арттыра отырып, олардың арасынан болашақта стратегиялық мақсаттарға пайдалануға мамандар тәрбиелеу жұмыстары да жүргізілді.

Осман мемлекеті түркістандық қажылардың жол қауіпсіздігін қамтамасыз етумен қатар, жатақхана, тамақ, қаржылай көмек көрсету, бюрократиялық мәселелерді шешу және бюрократиялық процедураларды жеңілдету, тіпті қажыларды қасиетті жерлерге тегін және олар жасаған жағдайда мемлекет қаражаты есебінен тасымалдауды қамтамасыз етті (Toshova, 2021:404). Ыстамбұлдан кейін сапарларын жалғастыру үшін қаржылық мүмкіндіктері жоқ жандарға арнайы көмек көрсетілді. Осының негізінде, яғни қажыларға мұндай жан-жақты қолдау мен көмектің арқасында осман билігі түркістандық қажылардың санасында аса жақын, жомарт, бауырмал кейпінде сақталды.

Қажыларды қолдау саясатының халықаралық мәні мен маңызы. Исламның қасиетті орындарын өз қоластында ұстаған Осман империясы әлемдегі мұсылман елдері мен халықтарының лидері болып, ал осман сұлтаны халиф болғаны белгілі. Тек XIX ғ. екінші жартысынан бастап Осман империясының Еуропада беделінің түсуіне байланысты кейбір мұсылман халықтары түріктерге құрметі азайған еді. Дегенмен халиф ретінде осман сұлтаны Исламды ұстанатын тәуелсіз мемлекеттермен діни тұрғыдан тікелей қарым-қатынасты бұзбады, керісінше арттырды. Олардың қатарында Персия,

Ауғанстан және басқа да мемлекеттерді атауға болады. Өкінішке орай бұл кезеңде мұсылман халықтарының басым бөлігі еуропалық империялардың қоластында еді. Атап айтқанда қазіргі Үндістан, Бангладеш, Пәкістан және Оңтүстік Шығыс Азиядағы Индонезия, Малайзия т.б. мұсылман халықтары Британ, Француз және Голланд империяларына бағынышты болды. Ал Орта Азиядағы және Еділ мен Оралдағы түркі-мұсылмандар Ресей империясының құрамында болды. Осыған қарамастан, осман сұлтаны II Абдулхамит Ислам елдерін бір орталыққа біріктіру саясатын күшейтті. Мұндай саясатты жүзеге асыруға, Орта Азиядан келген қажылардың ықпалы мен мүмкіндігі көп болды (Zarcone, 1991: 139-145).

Мұндай саясат түріктер тарапынан бұған дейін де басшылыққа алынған болатын. Сұлтан II Абдулхамит тұсында осман билігі мұсылман халықтарының бірлігіне белсене кірісті. Осман билігі қолға алынған Ислам дінінің аясында бірігу саясаты Панисламизм идеологиясының аясында жүргізілді. Ал Қажылық сапары осы бір діни бірлік пен идеологияның негізгі құралдарының бірі саналды. Мұсылман халықтарының арасындағы ынтымақтастық пен өзара байланысты арттыру және бірігу мақсатында осман билігі Қажылық сапарды пайдаланды. Ыстамбұлдан сонау Орта Азия, Персия, Үндістан, Малайзия мен Индонезияға дейінгі мұсылман қауымдастықтары арасында Қажылық арқылы саяси-идеологиялық байланыс және ең маңыздысы діни салаға негізделген бір жақындық пайда болды. Осман сұлтандарының қажыларға жақындығы мен оларды қолдауы орта ғасырлардан басталып, ол әр сұлтанның кезінде әр түрлі болған (Farooqi, 1994:27-33).

Сол сияқты, осман билігі Қажылық кезінде Орта Азиядан келген түркі-мұсылман қажыларын өзіне мейлінше тартты. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей Осман империясы түркістандық және жалпы ортаазиялық қажыларды қабылдауда және олармен тығыз қарым-қатынас жасауда өзіндік көздеген саяси мақсат-мүдделері де бар еді. Қажылардың арасынан өзіндік әр түрлі саяси-идеологиялық жұмыстарды жүргізуге бейім болған адамдардың қызметін пайдалануға тырысты. Соның салдарынан түркістандық қажылар арасынан осман элитасымен тығыз байланыс орнатқан саяси тұлғалар, Осман мемлекетіне тұрақты түрде барып отыратын діни адамдар, молдалар, болашақта тіпті барлаушылар мен агенттер шығып отырды.

Қажылық сапарда осман билігінің ортаазиялық түркі-мұсылмандарға қатысты ұстанған саясаттың өзіндік белгілі бір маңызды себептері болып, оның ең негізгілері Панисламизм және Пантүркизм идеологиясымен байланысты болды. Сол арқылы түркі халықтарын саяси, әлемуметтік, мәдени салаларда жақындастырып, бірлікті арттыру болды. Әрине, кез-келген империяның сыртқы саясатта өзінің стратегиялық жоспарлары, көздеген мақсаты мен ұстанымдары болатыны анық. Сондықтан, Осман империясы Орта Азия мұсылмандарын өз назарынан тыс қалдырғысы келген жоқ. Әр түрлі жолдар арқылы түркістандық түркі-мұсылман халықтарын өзінің жанында ұстауға тырысты. Қажылық – осындай жолдардың бірі еді (Yalçınkaya, 1997:139-145).

Жалпы, ғасырлар бойына түріктердің Орта Азияға деген саясаты тек Қажылық жолмен жүргізілген жоқ. Орта Азия хандықтары, (Хиуа, Бұхара, Қоқан) осман сұлтандарымен бұған дейін де тығыз қарым-қатынаста болған. Ыстамбұлда бұл хандықтардың арнайы елшіліктері болған. Осман империясы мен Түркістан хандықтары арасындағы қарым-қатынастардың тарихымен айналысушы тарихшы Мехмет Сарай осман сұлтандарының ортаазиялық хандықтармен орта ғасырлардан бері және Жаңа заманда да байланыста болғанын айтады (Saray, 1994:165-169). Демек, түріктердің мұндай халықаралық стратегиясы бұрыннан қалыптасқан. Бұл туралы тарихшы А.Д. Васильев өз зерттеулерінде көрсетіп, онда негізгі байланыстар елшілердің баяндамалары мен есептік жазбалары арқылы ашылған (Васильев, 2014: 260-264). Мұндай жағдайлар біздің қарастырып отырған кезеңде күшейтілген. Қажылық осындай процестердің бір тармағы ретінде саналғанымен, ол іс жүзінде ең негізгі байланыс жолы болды.

Қажылық кезінде Осман мемлекетінің ресейлік Түркістан немесе бүкіл Орта Азия халықтарымен байланыстары мен жалпы түріктердің бұл аймақтың саяси өміріне әсер ететін негізгі элементтерін бірнеше бағыт бойынша қарастыруға болады. Олар:

Біріншіден, Османлы мемлекетінің дүниетанымы да, мемлекет-қоғам қарым-қатынасы да түріктердің Орта Азия тарихымен тығыз байланыста болуынан туындайды. Бұл тұрғыдан алғанда Түркістан саясатын жай ғана бір алыстағы шетелдік мұсылмандық қоғамға бағытталған саясат ретінде емес, керісінше тереңде жатқан тарихи тамырдан нәр алған ұқсас тарихи-мәдени элементтердің қарым-қатынасы ретінде қарастырған жөн.

Екіншіден, осман билігі бұл аймақтың халқымен этникалық тегінің бірлігін, сонымен бірге діни және мәдени тамырластығын өте терең ұғына отырып оны пайдалануға тырысты. Осы себепті

Османлылар Түркістанның осы ерекшелігін ескере отырып, жаңа саяси көзқарастар мен ұстанымдарды анықтап алды. Тарихи, мәдени, рухани жаңғыртуды алға тарта отырып, олар саяси байланысты алдыңғы қатарға шығарды. Бұл үшін қажылардың жүрген жолы мен олардың қызметі тиімді деп қабылданды және ол пайдаланылды.

Үшіншіден, Орта Азияның түркі-мұсылман халықтары осы кезеңде әуелде Ресейдің бодандығынан құтылуда және бұдан бөлек сыртта анталап тұрған Қытай, Англия сияқты империялардың қысымына ұшырап кетпес үшін Осман империясының күшіне арқа сүйеді. Бұл кезеңде Осман мемлекеті Германияның әскери тәртібі мен тактикасын игеріп, Еуропада қуатты армиялардың біріне айналып келе жатыр еді. Аталған сыртқы факторларды ескере отырып осман билігі түркістандықтарға қандайда бір саяси көмек беруге дайын болды. Қажылық өз кезегінде осындай саяси байланыстарды қалыптасуы мен оның дамуына ықпал ете алды.

Қазіргі кезде В. Литвинов сынды тарихшылардың еңбектерінде, Осман империясының мұсылман халықтарының басын біріктіріп, оларды өзіне тартуда түріктердің үлкен күшке ие болу мақсатының болғаны айтылады. Мұндай ғылыми еңбектерде Осман билігінің Қажылық арқылы түркістандық мұсылмандармен байланысын сақтап, олардың арасында сұлтанның мұсылман бірлігі туралы хаттары мен хабарламаларын таратқаны туралы сілтемелерді үнемі кездестіреміз (Литвинов, 2006: 235-236). Әрине, түріктер мұндай саясатты бұрыннан ұстанған болатын және ол сыртқы саясатта еуропалық империяларға қарсы бағытталған османдық реваншистік саясаттың бір бағыты ретінде танылды. Әлем мұсылмандарынан бөлек Орта Азияның түркі-мұсылман халықтарымен бірігу, болашақта кез-келген саяси мәселеге тізе қосып қарсы тұру жоспарлары негізгі стратегиялық жоба іспеттес болды.

Дегенмен, Осман империясының Орта Азияның түркі-мұсылман халықтарының басын біріктіріп, қандай да бір стратегиялық жоспарларды жүзеге асыруға тырысты және сол үшін қажыларды өзіне тартып тыңшылық жұмыстар жүргізді деп біржақты тұжырым жасау орынсыз саналады. Сөз жоқ, түбі бір, діні бір халықтардың бірлігі белгілі бір стратегиялық мақсаттарды терең айқындауға мүмкіндік береді. Бірақ, түріктер бірінші кезекте түркістандық және жалпы ресейлік түркі-мұсылмандардың басын біріктіріп қандай да бір үлкен соғысқа дайындады немесе саяси мәселелерді шешу үшін әрекет етті деу жаңсақ пікір (Kallidere 2013: 92). Себебі, түріктердің бірінші кезекте Ислам дінінің және оның ілімінің даму жағдайын ойластырғанын ұмытпаған дұрыс. Ол үшін араб, түрік және бүкіл мұсылман әлемінің ғұламалары Ыстамбұлға жиналып, Ислам дінінің ілімі мен қағидаларын берік ұстану мен оның ілімін дамытуды ойластырған.

Осман мемлекеті мен саяси элитасының сырт аймақтардағы түркі халықтарына деген жақындығы, қызығушылығы және Османлы қоғамдық пікірінде түркістандықтарға деген бауырластық сезімнің оянуы туралы Дэвид Кушнердің еңбегінде де осындай жағдайлар жан-жақты қарастырылған. Яғни түркі халықтарының саяси жақындасуымен шектелместен, сондай-ақ негізінен Осман мемлекеті мен сырт жерлердегі түркілердің бірлігіне және олардың өзара мәдени, рухани жақындығы мен оның сақталуы туралы мәселелерге назар аударылған (Kushner, 1977:91-106). Мұндай тұжырымдар түркі халықтарының жақындығына қатысты мәселелердің шынайылығын барынша аша түседі.

Сонымен, XIX ғасырдың 70-жылдары ресейлік мұсылмандарды, оның ішінде әсіресе түркістандық мұсылмандарды қолдауға белсендірек кірісті. Бұған сыртқы факторлар мен ірі империялық күштердің ықпалы өте жоғары болып, олар осман билігі түркістандық мұсылмандарды өзіне одан сайын жақын тартты және Қажылық жолы оның негізгі жолдарының бірі болды. Осман билігі нақты істерге көшіп, Орта Азиядағы мұсылман халықтарды діни тұрғыдан қолдап, оларға мүмкіндігінше жан-жақты қолдау көрсетуді көздеді.

Қажылық діни парыз болғандықтан, ол діни фактор болып табылатыны анық. Жоғарыда аталғандай, XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап Осман империясы Ислам мемлекеттерінің біріктірушісі мен Панисламизмнің жаршысы болғандықтан ол Қажылық процесін белгілі бір халықтар мен ұлттар арасындағы байланыстарды біріктіруге пайдаланғысы келетіні айтпаса да түсінікті еді.

XIX ғ. 70-80 жылдары Осман билігі көптеген мұсылман елдерінің басшыларымен, тайпа көсемдерімен, ғұламалармен және элита өкілдерімен қарым-қатынаста болды. Сұлтан II Абдулхамиттің олармен байланыс жасау үшін тікелей елшілерін жіберуі және елдің жалпы және нақты мәселелерін талқылау үшін сарай төңірегіне лайықтылардың орналастырылуы барлық мәліметтерде Панисламизмнің ең нақты дәлелі ретінде келтірілген (Deringil, 1998: 37-48). Одан да ең маңыздысы Осман империясынан басқа аймақтардағы мұсылмандармен қарым-қатынас жасауы болды. Сұлтан II Абдулхамит Түркістанның көрнекті діни білім адамдарымен және басқа да да өлкелер мен мемлекеттердің

мұсылмандармен өте жақсы қарым-қатынаста болуда мұқият болды және бұл істе сәтті қадам жасай алды.

Бұл дегеніміз – XIX ғасырдың 70-жылдарынан бастап Панисламизм идеологиясының аясында Анадолы мен Орта Азия мұсылмандарының ынтымақтастығы күшейді. Түркістан халықтары түріктерге тек діни тұрғыдан ғана емес, тілдік және мәдени тұрғыдан жақын екені өз алдына бөлек тақырыпты құрайды (Alyılmaz, 2009:120-124). Осман империясының әлем мұсылмандары, соның ішінде Түркістан мұсылмандарына ерекше назар аударуына сыртқы факторлар да ықпал етіп, оның ең негізгісі Ресей империясының Балқан мен Шығыс Еуропадағы діні мен тілі бір болған славян халықтарын басын бір арнаға тоғыстырып, өзін славян әлемінің лидері санауы түрткі болды. Керісінше түріктер де Ресейдің қоластында өмір сүріп жатқан миллиондаған мұсылмандарды да өзіне тартты (Абдукадыров, Мулдахметова, 2022:164-166).

Бұлай деп топшылаудың басты себебі, Осман империясының әлем мұсылмандары арасында Панисламизм идеологиясы мен саясатын жүргізуі сол кездегі әлемдік империялардың назарында болды. XIX-XX ғғ. тоғысында осман билігінің мұсылман әлеміне және соның ішінде түркістандық мұсылмандарға Қажылық пен басқа да қатынастарда бейбіт қимыл жасауына Батыс империялары оң көзқарас танытты. Батыс билеушілері осман сұлтанын Ислам әлемінің лидері екенін қайта мойындады. Өйткені, XIX ғасырда Англия мен Франция арабтарды, Үндістан мен Персия мұсылмандарын Ыстамбұлдан ажыратуға тырысқан еді. Мұны Германия да қолдап, герман кайзері II Вильгельм осман сұлтанымен жеке достық қарым-қатынас орнатты. Бұл достық қатынас әскери және сыртқы саясат салаларында өз жемісін берді, кайзер Вильгельм өзін 300 млн. мұсылманның «жақын досымын» деп көрсетті. Ал, Ресей билігі өзінен баратын мұсылмандардың Қажылық сапарын бақылауда ұстады. Себебі, түркістандық қажылардың арасынан осман билігін мойындайтын және оның саясатын азаматтар шығып отырды. Мұндай жағдайлар Ресей мен Осман мемлекетінің арақатынасына сызат түсіріп, кейіннен ол халықаралық проблемаға айналды (Buyar, İdikurt, 2022: 136-140).

XIX ғ. 70-80 жылдарынан бастап әлем мұсылмандарының үлкен бөлігі отаршыл империялардың бодандығында болды және олардың дербестігі мен бірлігі халықаралық қатынастарда ірі тақырыптардың біріне айналды. Соның ішінде осы Қажылық және қажылардың әрекеттері саяси-әлеуметтік мәнге ие бола бастады. Қажылар Меккеге әр жылдарда жиналған мұсылмандардың саяси дербестік мәселелерін талқыға салды. Осыдан барып Қажылықтың Панисламизм идеологиясын дамытудағы ролі айрықша көрінді.

Меккеден өз отандарына панисламистік ағымдарды тасыған қажылардың мүдделері көп жағдайда еуропалық империялардың отаршылдық мүдделеріне қарама-қайшы келеді. Сол сияқты түркістандық қажылардың да осындай қимылдары Ресей билігіне ықпалы өте жоғары болуы мүмкін деп күтілді. Ал, бұл жағдай Осман империясы үшін өте тиімді бола түсті. Себебі, жоғарыда аталғандай, Осман империясы әлемдік империялар арасында реваншистік әрекеттерді жүзеге асырғысы келді және ол үшін әлем мұсылмандарының көмегі мен қатынасы өте қажет саналды.

Айта кетерлігі, Қажылықтың осындай бір халықаралық істерде мән-маңызы ғылымда белгісіз болып келді. Соңғы жылдары жүргізіген зерттеулер оның мазмұнын ашуда. Дегенмен, Қажылық парызды орындаушылардың болашақта халықаралық қатынастарда бірқатар істерді атқарғаны туралы көптеген фактілер анықталды. Оның негізгі бөлігі атап отырған діни-саяси бірлікпен байланысты еді. XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында Қажылықтың Анадолы және Орта Азия мұсылмандарының бірлігінде алар орны туралы атақты исламтанушы, шығыстанушы Христиан Снук-Хюргронье өз заманында жазып қалдырған. Ол Қажылықты көзімен көріп, Осман империясының Панисламизм идеологиясы мен саясаты туралы мәлімет берген (Hurgronje, 1886: 33-38). Христиан Хюргроньенің Меккедегі жинақтаған мәліметтерін (жазба және фото) талдай отырып, XIX ғ. аяғы мен XX ғ. басында Қажылықта өзге аймақтың мұсылмандарының өте көп болғанын және Осман мемлекетінің оларды асқан шеберлікпен ұйымдастырғанын көруге болады (Hurgronje, 1889: 3-8).

Снук Хюргронье өзінің еңбектерінде мұсылман қажылары туралы былай дейді: «Қажылар жанғыш элемент сияқты, олардың мүдделері негізінен христиандық үкіметтердің мүдделеріне қайшы келеді, өйткені қажылар кейде Арабиядан өз отандарына панисламистік идеяның ықпалы мен күшін әкеледі, олар оңай фанатизмге айналады» (Қазақстандағы Ислам, 2009:318).

Осман билігінің түркістандық қажыларға деген ұстанымының өте жоғары болуының келесі бір маңызды себебі, түркістандық қажылар Нақшбандия және Ясауи ілімін ұстанды және олар түріктерге жақын саналды. Бұл кезде түріктер арасында Нақшбандия мен Ясауи ілімі өте маңызды еді. Ислам мемлекеті болған Осман империясы үшін түркі-мұсылман халықтарының арасында осы бір діни

мектептердің орны маңызды болды. Ыстамбұлдағы ресейлік түркілердің теккелерінде осы аталған Нақшбандия мен Ясауи ілімдерін оқытты. Теккелерде түркістандық қажылар өзінің діни білімдерін жалғастырды. Түркістан түркілері мен Осман түріктері арасындағы достық пен толеранттылықтың жалғасуында маңызды рөл атқарды (Найт, 1999:4-5).

Қорытынды. Зерттеу тақырыбы бойынша жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде бірқатар ғылыми қорытынды жасалды. Зерттеу тақырыбына қатысты басты қорытындылардың бірі – Осман империясы мен түркістандық мұсылмандардың арасындағы байланыстарда Қажылықтың орны ерекше болды. Қажылық – тек мұсылмандық парыздың бірі ғана екені көрсетілмей, келесі кезекте ол аймақ халықтарын мәдени-рухани тұрғыдан жақындастыруда маңызды салалардың бірі болды. Осман империясының түркістандық қажыларға ұстанған саясатының нәтижелері кейіннен өзінің саяси, әлеуметтік жемісін берді. Тарихи тамыры, мәдениеті мен діні бір түркі халықтарының бір-бірімен жақындығы арта түсті.

Қажылық сапардың нәтижесінде Осман империясы мен Орта Азия мұсылмандарының арасында бұрын-соңды болмаған жақындық күшейді. Діні мен мәдениеті бір болған халықтар арасында бір-біріне деген көзқарас өзгерді. Түркістандық қажылар түріктерді өзіне жанашыр ретінде қабылдады және олармен барынша тығыз байланыста болуға тырысты. Діні бір, түбі бір халықтар ретінде ортаазиялық түркі-мұсылман халықтары да түріктерге қиын жағдайда көмек көрсетуге дайын болды. Мұның нақты мысалдары XX ғ. басында түріктердің халықаралық соғыстарға қатысуы кезінде көрінді. Түркістандық және жалпы ортаазиялық мұсылмандар түріктерге Балқан соғыстары мен Бірінші Дүниежүзілік соғыс жылдарында жан-жақты моральдық, әлеуметтік және қаржылай қолдау көрсетті.

Қажылықтың басты қызметі Панисламизм болды. Панисламизмнің халықаралық рөлі өте күшті болып, ол бойынша бүкіл әлемдегі мұсылмандарға рухани тұрғыдан бірлесу туралы үндеу тасталды. Діні бір халықтардың Христиан әлеміне қарсы бірлігін құру идеясы алға тартылды. Қажылық арқылы тек халықтар арасындағы байланыстар ғана емес, сонымен бірге діни-идеологиялық факторлар орын алды. Ол бойынша Осман империясынан Түркістан өлкесіне, қазақ даласына діни кітаптар әкелініп, ол бойынша Исламның құндылықтары мен діни білімді тарату жұмыстары қолға алынды. Қажылықтың Орта Азия халықтарында діни білім саласында да қызметі мен маңызы өте жоғары болды. көріп отырғанымыздай Қажылық қызметтің әр түрлі салада қызметі болған және оны осман билігі барынша пайдалануға тырысып отырған. Қажылықтың мұндай қызметтерін алдағы уақытта одан да терең зерттеуді қажет етеді. Ол бойынша болашақта ғылыми жұмыстар өзінің жалғасын табатын болады...

Деректер

BOA – Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Әдебиеттер

Абашин, 2003 – *Абашин С.Н.* Ислам в бюрократической практике царской администрации Туркестана (вакуфное дело дахбитского медресе) // *Сборник Русского Исторического Общества*. М., 2003. № 7 (155). С. 180-186.

Абашин, 2016 – *Абашин С.Н.* Туркестан в имперской политике России. Монография в документах. М.: Кучково поле, 2016. 667 с.

Абдукадыров, Мулдахметова, 2022 – *Абдукадыров Н.М., Мулдахметова Ж.И.* Осман империясының Орта Азиядағы саясатының рухани-идеологиялық бағыттары. (XX ғ. басы). // *Bulletin of history*. №1 (104). 2022. 160-170 б. <https://doi.org/10.26577/JH.2022.v104.i1.18>.

Алимова, Рашидова, 1998 – *Алимова Д., Рашидова Д.* Бехбудий и его исторические воззрения / Отв. ред. Б. Касымов. Ташкент: Маънавият, 1998. 40 с.

Арапов, 1999 – *Арапов Д.Ю.* Первый российский указ о паломничестве в Мекку // *Россия в средние века и новое время*. М.: РОССПЭН, 1999. 348 с.

Ахмадуллин, 2023 – *Ахмадуллин В.А.* Паломничество мусульман: от Российской империи до Российской Федерации. Москва: ИД «Читай», 2023. 468 с.

Байдакова, 2006 – *Байдакова Н.Н.* Хадж и миграционные процессы среди мусульман России в XIX в. // *Вестник ТГУ*. Вып. 3 (43). 2006. С. 261-265.

Васильев, 2014 – *Васильев А.Д.* «Знамя и меч от падишаха». Политические и культурные контакты ханств Центральной Азии и Османской империи (середина XVI – начало XX вв.). М.: Институт Восток. РАН; Пробел-2000, 2014. 354 с.

Васильев, 2020 – *Васильев А.Д.* Панисламизм и политика Османской империи в Центральной Азии в последней трети XIX в. // *Центральная Азия на перекрестке европейских и азиатских политических интересов: XVIII–XIX вв. Сборник научных трудов*. 24-28 августа. 2020. Санкт-Петербург, 2020. С. 215-228.

Гусева, 2013 – Гусева Ю.Н. Хадж мусульман Волго-Уральского региона в первой трети XX в.: к постановке проблемы. // *Известия Уфимского научного центра РАН*. 2013. № 2. С. 123-129.

Қазақстандағы ислам, 2009 – Қазақстандағы ислам діні: қажылық (XIX-XX ғ. басы) = Ислам в Казахстане: паломничество (XIX-начало – XX в.): материалдар жинағы / Құрас. Г.Р. Мухтарова. Алматы: Баспалар үйі, 2009. 592 б.

Литвинов, 2006 – Литвинов В.П. Внерегиональное паломничество мусульман Туркестана (эпоха Нового времени). Елец: ЕГУ им. И.А. Бунина, 2006. 311 с.

Туркестанские, 1894 – *Туркестанские ведомости*. 1894. № 3. 13 январь

Alyılmaz, 2009 – *Alyılmaz Cengiz*. “Valeh Hacılar”ın Türklük Bilimine Katkıları Ve Yeni Kitabı: Heste Hasan” // *Karadeniz Araştırmaları*. 2009. Sayı 23. Cilt: 6. Pp.117-129.

Alpargu, Yazıcı, 2014 – *Alpargu Mehmet, Serkan Yazıcı, Fikrettin Yavuz*. Arduous Journey to Hedjaz: Turkestani Pilgrims, the Caliph and Istanbul (16th -20th Centuries). // *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 2014. 54. Pp. 401-416.

Buyar, 2022 – *Buyar Cengiz, İdikurt Derya*. Türkistanlıların Hac Yolculuğunun Osmanlı-Rus İlişkilerindeki Yeri. / XIX. Türk Tarih Kongresi 3-7 Ekim 2022. Ankara. Pp. 135-149.

Collingwood, 1999 – *Collingwood Robin George*. The Principles of History: And Other Writings in Philosophy of History. Oxford University Press, 1999. 293 p.

Deringil, 1998 – *Deringil Selim*. The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876–1909. London and New York: I. B. Tauris, 1998. 272 p.

Eileen, 2014 – *Eileen Kane*. Russian Hajj: Empire and the Pilgrimage to Mecca. Ithaca: Cornell University Press, 2014. 241 p.

Faroghi, 1994 – *Faroghi Suraiya*. Pilgrims and Sultans: The Hajj Under the Ottomans. Bloomsbury Academic, 1994. – 256 p.

Hayit, 1999 – *Hayit Baymirza*. Türkistan' dan Osmanlı Devletine: Türk-İslam Kültürü Üzerine. Bazı İzahatlar. // *Akademik Araştırmalar Dergisi*. 1999. № 3. Pp. 1-6.

Hurgronje, 1886 – *Hurgronje Ch. Snouck*. Mekkanische Sprichwörter und Redensarten, gesammelt und erläutert von Dr. C. S. Hurgronje. Haag 1886. 144 p.

Hurgronje, 1889 – *Hurgronje Ch. Snouck*. Bilder aus Mekka. Mit kurzem erläuterndem Texte. von C. Snouck Hurgronje. Leiden, E.J. BRILL. 1889. 29 p.

Kanlidere, 2013 – *Kanlidere Ahmet*. XIX. Yüzyıl Türk Dünyası. Editör: Ahmet Kanlidere. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi 2013. 219 p.

Koloğlu, 1987 – *Koloğlu Orhan*. Abdülhamid Gerçeği. İstanbul: GÜR Yayınları, 1987. 440 p.

Kushner, 1977 – *Kushner David*. The Rise of Turkish Nationalism, 1876–1908. London: Frank Cass, 1977. 126 p.

Norihito, 2012 – *Norihito Naganawa*. The Hajj Making Geopolitics, Empire, and Local Politics: A View from the Volga-Ural Region at the Turn of the Nineteenth and Twentieth Centuries.168-198 / Central Asian Pilgrims. Hajj Routes and Pious Visits between Central Asia and the Hijaz (Eds. Alexandre Papas / Thomas Welsford / Thierry Zarcone.). Berlin, Klaus Schwarz, 2012. 331 p.

Osmanlı Belgelerinde I cilt, 2011 – Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi. Cilt I. Politik ve Diplomatik ilişkiler. Ed: Şahin Mustafayev, Mustafa Serin. Semerkand. IICAS, TAD. 2011. 310 p.

Osmanlı Belgelerinde II cilt, 2011 – Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi. Cilt II. Manevi ve dini bağlar. Ed: Şahin Mustafayev, Mustafa Serin. – Semerkand. IICAS, TAD. 2011. 222 p.

Saray, 1994 – *Saray Mehmet*. Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1994. 188 p.

Sarınay, 2019 – *Sarınay Yusuf*. Türkistanlı Hacıların Ziyaret Merkezi Olarak İstanbul // *Bilig*. 2019. №. 88. Pp. 1-18.

Sarıyıldız, 1994 – *Sarıyıldız Gülden*. II. Abdülhamid'in Fakir Hacılar İçin Mekke'de İnşa Ettirdiği Misafirhâne, // İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi. 1994. sayı:14. Pp. 121-145.

Sarıyıldız, 2009 – *Sarıyıldız, G.* Halife II. Abdülhamid'in Hac Siyaseti Dr. M. Şakir Bey'in Hicaz Hatıraları. İstanbul. Timaş Yayınları, 2009. 364 p.

Erşahin, 1999 – *Erşahin Seyfettin*. Osmanlı Devleti ve Türkistan Müslümanlarının Hac Seferleri (Çarlık Döneminden Günümüze). // *Diyanet İlmî Dergisi* 1999 Sayı:1 cilt № 35. Pp. 231-248.

Smith, 1980 – *Smith G.M.* The Özbek Tekkes of Istanbul // *Der Islam*. 1980. 57 (2). P. 130-139.

Şakir, 2009 – *Şakir Mehmed*. Halife II. Abdülhamid'in hac siyaseti. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009. 364 p.

Toshova, 2021 – *Toshova Sharifa*. Türkistanlı Hacı ve Seyyahların Gözüyle İstanbul // GTTAD, 2021. Cilt: 3ю. Sayı: 6. Pp. 401-408.

Yalçınkaya, 1997 – *Yalçınkaya Alâeddin*. Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan, 1856'dan Günümüze. İstanbul: Timaş Yayınları 1997, 477 p.

Zarcone, 1991 – *Zarcone, Thierry*. “Histoire et Croyances des Derviches Turkestanais et Indiens à Istanbul.” Anatolia Moderna/Yeni Anadolu, II: Derviches et Cimetières Ottomans (Bibliothèque de l'Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul, XXXIV). Paris: Adrien Maisonneuve, 1991. Pp. 137-200.

Sources

BOA – Başbakanlık Osmanlı Arşivi [Prime Ministry Ottoman Archives]

References

- Abashin, 2003 – *Abashin S.* Islam v byurokraticheskoy praktike tsarskoy administratsii Turkestana (vakufnoe delo dahbitskogo medrese) [Islam in the bureaucratic practice of the tsarist administration of Turkestan (waqf case of the Dagbit madrasah)] // *Sbornik Russkogo Istoricheskogo Obschestva*, M., 2003. № 7 (155). Pp. 180-186. [In Rus.]
- Abashin, 2016 – *Abashin S.N.* Turkestan v imperskoy politike Rossii. Monografiya v dokumentah. [Turkestan in the Imperial Policy of Russia. Monograph in documents]. M.: Kuchkovo pole, 2016. 667 p. [In Rus.]
- Abdykadyrov, Mýldahmetova, 2022 – *Abdykadyrov N.M., Mýldahmetova J.I.* Osman imperiasynyń Orta Aziadaǵy saiasatynyń rýhani-ideologıalyq baǵyttary. (XX ǵ. basy). [Spiritual and Ideological Directions of the Politics of the Ottoman Empire in Central Asia (early XX c.)] // *Bulletin of history*. 2022. №1 (104). Pp. 160-170. URL: <https://doi.org/10.26577/JH.2022.v104.i1.18> [In Kaz.]
- Alimova, Rashidova, 1998 – Alimova D., Rashidova D. Behbudiy i ego istoricheskie vozzreniya [Behbudiy and his historical view] / *Otv. red. B. Kasyimov*. Tashket: Maynavyat, 1998. 40 p. [In Rus.]
- Ahmadullin, 2023 – *Ahmadullin V.A.* Palomnichestvo musulman: ot Rossiyskoy imperii do Rossiyskoy Federatsii: monografiya [Muslim Pilgrimage: from the Russian Empire to the Russian Federation]. V.A. Ahmadullin, R.R. Abbasov, V. V. Ahmadullin. Moskva: ID «Chitay», 2023. 468 p. [In Rus.]
- Alyılmaz, 2009 – *Alyılmaz Cengiz*. “Valeh Hacılar’ın Türklük Bilimine Katkıları Ve Yeni Kitabı: Heste Hasan” // *Karadeniz Araştırmaları*. 2009. Sayı 23. Cilt: 6, Pp.117-129.
- Alpargu, Yazici, 2014 – *Alpargu Mehmet, Serkan Yazici, Fikretin Yavuz*. Arduous Journey to Hedjaz: Turkestani Pilgrims, the Caliph and Istanbul (16th -20th Centuries) // *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 2014, 54. Pp. 401-416.
- Arapov, 1999 – *Arapov D.Yu.* Pervyy rossyskiy ukaz o palomnichestve v Mekku [The first Russian decree on pilgrimage to Mecca] // *Rossiya v srednie veka i novoe vremya*. M.: ROSSPEN, 1999. 348 p. [In Rus.]
- Baydakova, 2006 – *Baydakova N.N.* Hadj i migratsionnyie protsessy sredi musulman Rossii v XIX v. [Hajj and migration processes among Muslims of Russia in the 19th century] // *Vestnik TGU*. Vyipusk 3 (43). 2006. Pp. 261-265. [In Rus.]
- Buyar, 2022 – *Buyar Cengiz, İdikurt Derya*. Türkistanlıların Hac Yolculuğunun Osmanlı-Rus İlişkilerindeki Yeri. / XIX. Türk Tarih Kongresi 3-7 Ekim 2022. Ankara. Pp. 135-149.
- Collingwood, 1999 – *Collingwood Robin George*. The Principles of History: And Other Writings in Philosophy of History. Oxford University Press, 1999. 293 p.
- Deringil, 1998 – *Deringil Selim*. The Well-Protected Domains: Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876–1909. London and New York: I. B. Tauris, 1998. 272 p.
- Eileen, 2014 – *Eileen Kane*. Russian Hajj: Empire and the Pilgrimage to Mecca. Ithaca: Cornell University Press, 2014. 241 p.
- Faroghi, 1994 – *Faroghi Suraiya*. Pilgrims and Sultans: The Hajj Under the Ottomans. Bloomsbury Academic, 1994. 256 p.
- Guseva, 2013 – *Guseva Yu.N.* Hadj musulman Volgo-Uralskogo regiona v pervoy treti XX v.: k postanovke problemyi. [Hajj of Muslims of the Volga-Ural region in the first third of the twentieth century: towards the formulation of the problem] // *Izvestiya Ufimskogo nauchnogo tsentra RAN*. 2013. № 2. Pp. 123-129. [In Rus.]
- Hayıt, 1999 – Hayıt Baymirza Türkistan'dan Osmanlı Devletine: Türk-İslam Kültürü Üzerine. Bazı İzahatlar // *Akademik Araştırmalar Dergisi*. 1999. № 3. Pp. 1-6.
- Hurgronje, 1886 – Hurgronje Ch. Snouck. Mekkanische Sprichwörter und Redensarten, gesammelt und erläutert von Dr. C. S. Hurgronje. Haag 1886. 144 p.
- Hurgronje, 1889 – *Hurgronje Ch. Snouck*. Bilder aus Mekka. Mit Kurzem Erläuterndem Texte. von C. Snouck Hurgronje. Leiden, E.J. BRILL. 1889. 29 p.
- Kanlidere, 2013 – *Kanlidere Ahmet*. XIX. Yüzyıl Türk Dünyası. Editör: Ahmet Kanlidere. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi. 2013. 219 p.
- Koloğlu, 1987 – *Koloğlu Orhan*. Abdülhamid Gerçeği. İstanbul: GÜR Yayınları, 1987. 440 p.
- Kushner, 1977 – *Kushner David*. The Rise of Turkish Nationalism, 1876–1908. London: Frank Cass, 1977. 126 p.
- Qazaqstandaǵy Islam, 2009 – *Qazaqstandaǵy Islam dini: qajylyq (XIX-XX ǵ. basy) [Mátin] = Islam v Kazahstane: palomnichestvo (XIX-nachalo – XX v.): materialdar jınaǵy.* [Islam in Kazakhstan: pilgrimage]. (19th-early – 20th century) / Qurast. G.R. Mýhtarova. Almaty: Baspalar úii, 2009. 592 p. [In Kaz.]
- Litvinov, 2006 – *Litvinov, V.P.* Vneregionalnoe palomnichestvo musulman Turkestana (epoha Novogo vremeni) [Extra-regional pilgrimage of Muslims of Turkestan (New Age)]. Elets: EGU im. I.A. Bunina, 2006. 311 p. [In Rus.]
- Norihiro, 2012 – *Norihiro Naganawa*. The Hajj Making Geopolitics, Empire, and Local Politics: A View from the Volga-Ural Region at the Turn of the Nineteenth and Twentieth Centuries. 168-198 / *Central Asian Pilgrims. Hajj Routes and Pious Visits between Central Asia and the Hijaz* (Eds. Alexandre Papas / Thomas Welsford / Thierry Zarcone.). Berlin, Klaus Schwarz, 2012. 331 p.

- Osmanlı Belgelerinde I cilt, 2011 – Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi. Cilt I. Politik ve Diplomatik ilişkiler. Ed: Şahin Mustafayev, Mustafa Serin. Semerkand. IICAS, TAD. 2011. 310 p.
- Osmanlı Belgelerinde II cilt, 2011 – Osmanlı Belgelerinde Merkezi Asya Tarihi. Cilt II. Manevi ve dini bağlar. Ed: Şahin Mustafayev, Mustafa Serin. Semerkand. IICAS, TAD. 2011. 222 p.
- Saray, 1994 – *Saray Mehmet*. Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 1994. 188 p.
- Sarınay, 2019 – *Sarınay Yusuf*. “Türkistanlı Hacıların Ziyaret Merkezi Olarak İstanbul” // *Bilig*. 2019. № 88. Pp. 1-18.
- Sarıyıldız, 1994 – *Sarıyıldız Gülden*. II. Abdülhamid'in Fakir Hacılar İçin Mekke'de İnşa Ettirdiği Misafirhâne, // İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi. 1994. sayı:14. Pp. 121-145.
- Sarıyıldız, 2009 – *Sarıyıldız, G.* Halife II. Abdülhamid'in Hac Siyaseti Dr. M. Şakir Bey'in Hicaz Hatıraları. İstanbul. Timaş Yayınları, 2009. 364 p.
- Erşahin, 1999 – *Erşahin Seyfettin*. Osmanlı Devleti ve Türkistan Müslümanlarının Hac Seferleri (Çarlık Döneminden Günümüze). // Diyanet İlmi Dergisi 1999 Sayı:1 cilt № 35. Pp. 231-248.
- Smith, 1980 – *Smith G.M.* The Özbek Tekkes of Istanbul // *Der Islam*. 1980. 57 (2). P. 130-139.
- Şakir, 2009 – *Şakir Mehmed*. Halife II. Abdülhamid'in hac siyaseti. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009. 364 p.
- Toshova, 2021 – *Toshova Sharifa*. Türkistanlı Hacı ve Seyyahların Gözüyle İstanbul // GTTAD, 2021. Cilt: 3ю. Sayı: 6, Pp. 401-408.
- Vasilev, 2014 – *Vasilev A.D.* «Znanya i mech ot padishaha». Politicheskie i kulturnye kontaktyi hanstv TSentralnoy Azii i Osmanskoy imperii (seredina XVI – nachalo XX vv.). ["The Banner and Sword from the Padishah." Political and Cultural Contacts of the Khanates of Central Asia and the Ottoman Empire (mid-16th – early 20th centuries)]. M.: Institut Vostok. RAN; Probel-2000, 2014. 354 p. [In Rus.]
- Vasilev, 2020 – *Vasilev A.D.* Panislamizm i politika Osmanskoy imperii v TSentralnoy Azii v posledney treti XIX v. [Pan-Islamism and the Policy of the Ottoman Empire in Central Asia in the Last Third of the 19th Century]. // TSentralnaya Aziya na perekrestke evropeyskih i aziatskih politicheskikh interesov: XVIII–XIX vv. Sbornik nauchnykh trudov. Sankt-Peterburg, 24-28 avgusta. 2020. Pp. 215-228. [In Rus.]
- Yalçinkaya, 1997 – *Yalçinkaya Alâeddin*. Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan, 1856'dan Günümüze. İstanbul: Timaş Yayınları 1997. 477 p.
- Zarcone, 1991 – *Zarcone, Thierry*. “Histoire et Croyances des Derviches Turkestanais et Indiens à Istanbul.” *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu*, II: Derviches et Cimetières Ottomans (Bibliothèque de l'Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul, XXXIV). Paris: Adrien Maisonneuve, 1991. Pp. 137-200.

МАЗМҰНЫ/ СОДЕРЖАНИЕ/ CONTENT
ОТАН ТАРИХЫ. 2025. Т. 28. № 1

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Кабульдинов З.Е.

ОБОСТРЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ КАЗАХОВ В УСЛОВИЯХ МАССОВОЙ
 КРЕСТЬЯНСКОЙ КОЛОНИЗАЦИИ В НАЧАЛЕ XX века.....5

Балтабаева К.Н., Аблажей Н.Н.

ДЕЛА ПЕРЕБЕЖЧИКОВ И РЕПАТРИАНТОВ ИЗ СИНЬЦЗЯНА
 1940–1950-х гг. КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ДИАСПОРЫ.....18

Борбасов С.М., Мурзаходжаев Қ.М., Женис Ж.Ж.

КЕҢЕСТІК КЕЗЕНДЕГІ АШАРШЫЛЫҚ – ҚАЗАҚ ТАРИХЫНДАҒЫ
 ЕҢ АУЫР ТРАГЕДИЯ.....29

Асанова С.А., Конкабаева А.Н.

СОВЕТСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ИЗМЕНЕНИЯ
 СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА КАЗАХСКОЙ ЖЕНЩИНЫ.....41

Kasymbekova M.A., Zhenis Zh.Zh., Zhumatay S.

SOME ISSUES RELATED TO THE HISTORY OF THE EMERGENCE
 OF THE SUFI ORDER IN CENTRAL ASIA.....52

Aitenov Zh.K., Sailaubayeva N.E., Baishov B.B.

PEASANT COLONIZATION OF THE REGION AND ITS REFLECTION
 IN TOPONYMY OF PAVLODAR REGION.....63

Муканова Г.К.

ПРЕРВАННЫЙ НАМАЗ. ИСТОРИЯ РЕПРЕССИЙ МУЛЛ, ИШАНОВ, ХАЗРЕТОВ
 И КАЗИЕВ В РАМКАХ «МАЛОГО ОКТЯБРЯ» В КАЗАХСТАНЕ (1920 – 1950 гг.).....76

Сулейменова А.Т.

ҚАЗАҚСТАНДА 1930 жж. ЖҮРГІЗІЛГЕН ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫРУ
 НАУҚАНЫ – КІШІ ҚАЗАН РЕВОЛЮЦИЯСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ТРАГЕДИЯСЫ.....91

Омарова Г.А., Уалтаева А.С., Маргулан А.С.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ И СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ ГОРОДА АЛМАТЫ
 В 1854-1939 гг.105

Абдукадыров Н.М., Кобесова А.С.

ОСМАН БИЛІГІНІҢ ТҮРКІСТАНДЫҚ ҚАЖЫЛАРҒА ҰСТАНҒАН САЯСАТЫ
 (XIX ғ. аяғы – XX ғ. басы).....124

Тұрлыбай Б.С., Кенжебаев Ғ.Қ.

«ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІНДЕ ОҚУ-АҒАРТУ МӘСЕЛЕСІНІҢ КӨТЕРІЛУІ.....139

Черниенко Д.А., Абенова Г.А.

КАЗАХСКО-РУССКОЕ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ
В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ Х.А. АРГЫНБАЕВА.....152

Мурзаходжаев Қ. М., Әпендиев Т.Ә., Қуанбай О.Б.

ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР
(ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРДАҒЫ МӘЛІМЕТТЕР БОЙЫНША
ӨЗАРА САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ).....165

Bazarbayev K., Amirbek A., Kelesh M.

TURKEY IN THE ATATURK ERA IN SOVIET PUBLICATIONS
(BY «PRAVDA» AND «IZVESTIA» NEWSPAPERS).....177

Бисенова Г.А., Отепова Г.Е., Болдыков Ж.Б.

XX ҒАСЫРДЫҢ 40-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҮНДІСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚ КӨШІНІҢ
ТАРИХЫ (ҮНДІСТАН ҰЛТТЫҚ АРХИВ ҚҰЖАТТАРЫ НЕГІЗІНДЕ).....186

Оралова А.А., Қара Ә.

ҚАЗАҚ-ОРЫС БАЙЛАНЫСТАРЫНДАҒЫ ҚОЖАБЕРГЕН БАТЫР.....200

Каримов М.К., Рахметуллин Е.Е., Даутова А.Ф.

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ XX ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ШИРЕГІНДЕГІ
САЯСИ ӨЗГЕРІСТЕР КЕЗЕҢІНДЕ.....212

Қапбаров Г.Ш., Шашаев Ә.К., Орынбасаров Г.Ж.

БІЛІМ БЕРУДЕГІ КӨШІ-ҚОН ҰТҚЫРЛЫҒЫ: КАДР ЖӘНЕ ЕҢБЕК МИГРАЦИЯСЫНЫҢ
РЕТТЕЛУІНІҢ ШЕШІМІ.....225

АРХЕОЛОГИЯ. ЭТНОГРАФИЯ / ARCHEOLOGY. ETHNOGRAPHY

Ахантаева Ә.

ЖЕТІСУ Өңірі қазақтарының дәстүрлі егіншілігі.....240

Сиздигов Б.С., Амантуров М.Қ., Жетібаев К.М.

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ СЫҒАНАҚ ҚАЛАСЫНАН ТАБЫЛҒАН МАЙШАМДАР.....251



Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.